

Kaleb je vse to opisal zelo izčrpno, z velikim darom za humanost ljudi, za njihove pravice in s tem dal svojemu delu trajno vrednost. Smelo je krenil na pot novega, sodobnega romana, zato ga brez dvoma lahko uvrstimo med romanopisce, kot so Mihailo Lalić, Dobrica Ćosić, Mirko Božić, Peter Šegedin in Branko Ćopić, torej med temeljne kamne modernega hrvaškega in srbskega romana.

Dokumenti

Prispevek (v glavnih obrisih) J. Jerija 16. novembra 1973 na pripravljalni konferenci o manjšinah v Nabrežini pri Trstu

Spoštovani predsednik, spoštovani kolegi, ne zaradi vpljudnosti do gostiteljev, ampak dejansko bi jim želel dati priznanje zaradi naporov, ki so bili potrebni, da smo se lahko danes tukaj sestali; in teh ovir ravno ni bilo malo, kar vse daje še posebno vrednost prizadevanjem predsednika (tudi predsednika tržaške pokrajine) M. Zanettija in vseh njegovih kolegov v pripravljalnem odboru za to srečanje.

Če dovolite, bi se vendarle nekoliko vrnil na uvodne besede M. Zanettija in (rad bi dodal) tudi predsednika goriške pokrajine Chientarolija, ki sta oba apostrofirala skupno željo ne samo za nadaljnje še bolj vsestransko sodelovanje s sosednjo SR Slovenijo in SR Jugoslavijo, saj soglašam tudi z njunima sodbama glede vloge manjšin, glede katerih smo, kakor je videti, soglasni, da pomenijo skupno obogatitev in trajen nezamenljiv element za nadaljnje medsebojno zблиžanje.

Morda se v naglici in dinamiki časa, v katerem živimo, ne zavedamo dovolj, da pomeni ta odprti razgovor o vprašanih in narodnostni zaščiti slovenske manjšine in manjšin sploh, zares pomembnejšo pozitivno ločnico. Vsi tisti, ki živimo ob sedanjih »odprti meji«, namreč dobro vemo, da so bili enostranski nacionalistični nazori prav tod najgloblje zakoreninjeni in so celo dobronamerni, odprti duhovi sodili, da bodo potrebna desetletja za do-sego bolj prijateljskega sožitja med obema narodoma in državama.

Rad bi vas v ponazoritev spomnil, da je namreč minilo komaj dobrih pet desetletij od takrat, ko so se zdele faurovsko-albertijevske variante o Trstu kot nacionalistično agresivnih »vzhodnih vratih« (porta orientale), nedotakljiva dogma, ki je ideološko in operativno takrat opredeljevala italijansko »vzhodno politiko«. Tudi po koncu druge svetovne vojne, lahko bi rekli vse do leta 1954, je bil Trst bolj ali manj dušeče vkljenen v nesmiselne igre hladne vojne.

Danes pa večina, to je mogoče sklepati po raznih indicijah, prizadetega prebivalstva na obeh straneh sodi, da mora postati Trst in obmejno območje zaradi svoje geopolitične lege in drugih posebnosti mesto srečanj in miroljubnega dialoga (in bona fide); to vse ustvarja novo kvaliteto in podlago ne samo za naše medsebojno sodelovanje, ampak je lahko v pozitivni meri, o tem sem prepričan, poučno v marsikaterem pogledu tudi za širši evropski prostor.

Naj omenim, da seveda (govorim kot znanstveni delavec) kot sosedi in republika v neposrednem zaledju Trsta pozorno spremljamo te premike v nazorih, miselnosti in glavah ljudi in cenimo vsa prizadevanja v tej smeri.

Včeraj je zgodovinsko komparativno govoril o manjšinah kolega A. Agnelli. Ne bi se spuščal v ta njegova razglabljanja, vendar pa mislim, da je treba tudi splošno oceniti njegov prispevek kot zgodovinarja, ki si prizadeva, da bi revidirali nekatera nekdanja stališča in bi napisali stvarnejšo, dejal bi v skladu z resnico, zgodovino tudi polpreteklega razdobja.

Na srečanju maja prihodnjega leta bomo lahko tudi o tem podrobneje razpravljali. Čeprav, toda o tem ne bi hotel zdaj nadaljevati, se ne strinjam z nekaterimi njegovimi tezami, vendar pa mislim, da je njegovo omenjeno splošno prizadevanje posebnega pomena.

Ob tem se mi je namreč porodila še ena misel. Predvsem si moramo namreč prizadevati, da iščemo skupne točke. Mislim, da ni potrebno »prevrednotiti«
nesoglasij ali različnih stališč o posameznih vprašanih, saj bomo imeli še čas, da se o vsem tem podrobneje pogovorimo. Dosedanje izkušnje pa nas učijo, da se je vendarle mogoče konstruktivno lotiti tudi vprašanj, za katere smo morda še nedavno sodili, da je različnost pogledov tolikšna, da o njih še ne moremo razpravljati.

Strinjal bi se tudi s tistim, če sem včeraj dobro razumel predsednika Zanettija, kar je govoril o duhu helsinškega srečanja in o potrditvi sedanjih obstoječih mejnih rešitev v Evropi. Pritrdil bi tudi njegovemu vrednotenju, da prav to upoštevanje sedanje evropske realnosti omogoča manjšinam, da bodo aktiven protagonist v procesu, ko so meje vse manj ločnice.

Ker se je že včeraj, kolikor sem lahko spremljal, razprava dotaknila nekaterih načelnih vprašanj, mi dovolite, da ob tem nanizam še nekaj svojih sicer ad hoc misli o splošni vlogi manjšin.

Poleg splošne politične naprednosti, zares demokratične miselnosti, nazorov, ki jih ne duši nacionalistično breme preteklosti, je prvinskega pomena dejanska strpnost, rekel bi širokosrčno razumevanje tako imenovanega večinskega naroda, da bi lahko stvarno zajamčili enakovreden položaj manjšine in njen skladen razvoj. Zgodovinski razplet, denimo od francoske revolucije naprej, je namreč potrdil nekaj elementov, katerih spoštovanje je neizogibno, da bi se prizadeta manjšina počutila dejansko enakopravna kot polnovreden subjekt v družbi in državi.

Stvarno demokratični odnosi, organsko vključujoči gospodarsko in socialno komponento, so nujen osnovni pogoj za omikano, ustvarjalno sožitje med manjšino in večino. Poudaril bi rad, da so bile namreč nazadnjaške, konservativne politične ideologije vselej osrednji sovražnik narodnih in drugih manjšin.

Sicer pa je odnos večinskega naroda do manjšine slej ko prej temeljno konfliktno vozlišče celotne manjšinske problematike. Tudi v sodobni evropski manjšinski teoriji povojnih let se je vendarle sorazmerno uveljavilo spoznanje, da je predvsem od politične in humane ter, namenoma bi označil, moralne volje tako imenovanega večinskega naroda odvisen neoviran razvoj manjšinske skupnosti. Gre za koncept, o katerem je bil govor že na ljubljanskem simpoziju o človekovih pravicah v večnarodnih skupnostih (1965), na katerem je večina vendarle soglašala, da je »problem manjšine predvsem vprašanje večine«, dodal bi še njene splošne demokratične zrelosti, in nje-nega »načelnega«
odnosa do manjšine.

V takem ozračju prvinske človeške medsebojne solidarnosti naj bi manjšina kot celota, to bi rad posebej poudaril, kakor tudi njeni posamezni pripadniki vedno manj občutili, da so manjšina. Slehernemu naj bi bile torej stvarno zajamčene enakovredne možnosti ne glede na to, ali pripada manjšini ali večini.

Utemeljene so sodbe, upošteva je pri tem tudi žalostne izkušnje iz razdobja med vojnama in po njej (tudi na našem obmejnem področju), da se lahko stiki med dvema narodnostma (tudi med večino in manjšino) prijateljsko razvijajo ob ustvarjalnem medsebojnem dopolnjevanju, če obe dejansko uživata ENAK STATUS, medtem ko se v nasprotnem primeru razdor veča, antagonizmi pa ostrijo.

Če bi zdaj prešel na konkretno področje, bi izdvojil potrebo, tako imenovane skupinske manjšinske zaščite. Po mojem mnenju je namreč popolno, kompletno enakopravnost, kakor jo tudi nekateri imenujejo, med večino in manjšino, mogoče doseči primarno s posebnimi zakonodajnimi in drugimi zaščitnimi ukrepi, ki zadevajo vsa področja, pomembna za življenje narodnostne manjšine. Ko sem rekel vsa, sem to storil namenoma, ker sodim, da danes ne ustreza več sodobnim potrebam koncept, ki so ga razvili izza prve svetovne vojne, o zadostni jezikovno-kulturni avtonomiji prizadete manjšine.

Skratka, večina mora nujno sprejeti dodatne obveznosti, ki gredo prek tako imenovane formalne enakopravnosti; sprejeti mora učinkovita normativna in druga jamstva, ki predvsem manjšini kot celoti, na to vnovič opozarjam, jamčijo manjšini enakovreden narodnostni status. Država po teh nazorih, če se namenoma oprem še na sodbo, ki jo je zapisal že leta 1945 italijanski teoretik A. Messineo, ni samo dolžna spoštovati in varovati pravice manjšin, temveč mora tudi neposredno intervenirati, da jim zajamči stvarno, ali kakor je to označil Messineo »perfektno enakopravnost« ravnanja in vso ustrezno pomoč.

Z neposredno državno intervencijo, če to takó imenujem, se pravi z ustreznimi pravnimi izvršilnimi predpisi in drugim, je treba prizadeti manjšini zagotoviti med drugim popolno enakopravnost jezika, šolstva, dalje enakovreden (nediskriminiran) gospodarsko-socialni razvoj ob dejanskih jamstvih za ohranitev naselitvenega prostora (v skladu seveda s soglasno, skupno sprejetimi urbanističnimi in drugimi načrti), kulturnih in drugih izročil.

Še nekaj je bistveno: prizadeta manjšina mora namreč biti zares suveren, polnopraven subjekt, ki meritorno soodloča v vseh stopnjah pri oblikovanju ukrepov za njeno dejansko narodnostno emancipacijo.

K vsemu temu bi rad še dodal: ohranitev in utrditev narodnostne homogenosti manjšine nikakor ne pomeni nemara zagovarjanja »izolacionizma, apartheida, kakih manjšinskih rezervatov«. Prav nasprotno! Toda samo dejanska enakopravna manjšina se lahko konstruktivno odpira nasproti večini in tako žlahtni medsebojne stike. Tudi današnja manjšinska praksa, tu mislim na reševanje odprtih manjšinskih vprašanj v Evropi po koncu druge svetovne vojne, v mnogih pogledih potrjuje pravilnost teoretičnega izhodišča marksističnega teoretika E. Kardelja, ko je ob podobnih dilemah med drugimi zapisal: »Da bi narodi lahko prijateljsko živeli drug poleg drugega, morajo imeti popolno svobodo v razvijanju svojih kvalitiet. Šele na tej osnovi je mogoča neovirana rast obče človeške kulture, pri čemer s tem pojmom ne mislimo na obliko, ampak na vsebino.«

Torej že iz uvodoma omenjenih elementarnih, humanih, moralnih razlogov ni mogoče stvarneje oporekati načelnemu izhodišču, da so manjšinske pravice nedeljive. Pravica narodnih skupin, je sodil nemški teoretik A. Hilckman, je nedeljiva, prav tako kot je danes samo po sebi umevno, da je svoboda nedeljiva. Zavoljo vsega tega torej niso mogoče glede notranjega, vsebinskega razpona narodnih pravic, kvalitetnejše razlike med posameznimi narodnimi manjšinami ne glede na njihovo številčnost, lokacijo bivanja in podobno, kar je vse zanimivo, dovolite mi to primerjavo, tudi za današnji položaj slovenske narodne skupnosti v Italiji. Kolikor namreč ne bi tako ravnali in bi torej delali razlike, bi se vsekakor morali sprijazniti s povsem nehumano in diskriminacijsko koncepcijo, da bi odrekli ustrezno učinkovito zaščito prav tistim, sicer morda manj številnim etničnim skupinam, ki pa jo prav zavoljo vsega tega najbolj potrebujejo.

V tem okviru se mi zdi še posebno vredno poudariti nujnost nemotenih zvez prizadete manjšine z matičnim narodom, saj je vse to izjemnega pomena ne morda samo za ohranitev jezika kot enega izmed temeljnih bogastev narodnostne manjšine, marveč tudi za nadaljnji razvoj vse tiste izvirne zakladnice posebnih značilnosti, izročil, brez katerih si ni mogoče zamisliti duhovno zdrave in siceršnje narodnostne rasti prizadete manjšinske skupnosti.

Ce se še za trenutek vrnem k temi manjših in večjih manjšin, naj le ilustriram, da danes v nekaterih visoko civiliziranih evropskih državah (npr. na Finskem) ne ugotavljajo ali drugače preračunavajo odstotkov manjšine v primerjavi s celotnim prebivalstvom, da bi jim na to v skladu s tako ugotovljenim ravnovesjem naklonili več ali manj »manjšinskih pravic«. Tako se je na primer sorazmerno hitro krčilo število švedske manjšine na Finskem, pa vendar ima 28 tisoč Švedov v Turkkuju celo svojo univerzo. Eden izmed pozitivnih zgledov je tudi ravnanje z Retoromani v Švici, ko so po referendumu leta 1938 razglasili njihov jezik za četrti uradni jezik Švice, čeprav je Retoromanov le en odstotek v primerjavi s celotnim prebivalstvom.

Včeraj je bil tudi govor o konkretnem položaju slovenske manjšine. Že ob neki drugi priložnosti v naših medsebojnih stikih pri pripravljanju tega simpozija sem omenil, da v matični deželi SR Sloveniji spremljamo ta dogajanja in si na tem področju strokovno prizadeva tudi naš Inštitut za narodnostna vprašanja. O tem tudi pričajo razprave posameznih njegovih članov, ki so citirane tudi v mednarodni strokovni literaturi o teh vprašanjih. To navajam tudi zavoljo tega, ker je kolega G. Valussi včeraj med drugim govoril o »statističnih« težavah in podobnem v zvezi z manjšino. Moram takoj pristaviti, da se ne strinjam z nekaterimi njegovimi stališči, na primer glede jezikovnega popisa iz leta 1910, če sploh ne govorim o »jezikovnih« popisih na Tržaškem leta 1961 in 1971. Poudaril bi le rad, da po mojem lahko taki popisi zares odsevajo dejansko stanje v primeru, če se prvič: ustvarijo take splošne razmere na anketiranem področju, da pripadnik manjšine ne bo čutil niti najmanjše bojazni, če se kakorkoli (posredno ali neposredno) deklarira za člana manjšinske narodnostne (jezikovne) skupnosti; drugič: treba je najti ustrezno metodo, s katero mora soglašati predvsem prizadeta manjšina, in tretjič: potrebna je enakopravna soudeležba predstavnikov manjšine v vseh stopnjah popisovalnega postopka. Stvarno podobo etničnega položaja si bo namreč mogoče ustvariti šele takrat oziroma po daljšem obdobju, ko bo prizadeta manjšina ŽE UŽIVALA

DEJANSKO IN POPOLNO NARODNOSTNO ZAŠČITO. Vrstni red je namreč po mojem naslednji: najprej daljše razdobje dejanske narodnostne enakopravnosti in šele potem ugotavljanje, seveda ob vseh politično-demokratskih, pravnih in drugih jamstvih. Nikakor pa ne obratno.

Tega nisem omenil zato, da bi nemara hotel zdaj sprožiti kako polemiko o tem vprašanju, saj bomo imeli dovolj priložnosti maja prihodnjega leta, da se mirno, strokovno ter predvsem »in bona fide« pogovorimo o vseh vprašanih, o katerih smo danes še različnega mnenja.

Mislím, da tudi nihče ne pričakuje, da bi lahko na teh uvodnih, pripravljalnih razgovorih dosegli kaj več. Ponavljam pa še svojo sugestijo, da se najprej pogovorimo o problemih, glede katerih so si naša stališča blizu in šele nato o »težjih« problemih. Mislím, da je lahko tak pristop, vrstni red, le konstruktiven.

Ob koncu naj še dodam (žal nisem bil navzoč danes dopoldne in ne vem, do kod je segla razprava), da se strinjam z interdisciplinarno metodo, kakor nam jo je pojasnil včeraj predsedujoči Zanetti. Mislím, da se lahko s tem, če se interdisciplinarno osredotočimo na poglobljena konfliktna žarišča, res približamo svojemu cilju oziroma dokopljemo do spoznanj, konkretnih zamisli, ki bi lahko nato omogočile odgovornim krogom, da najdejo ustrezne rešitve.

Posebno bi nam bilo to še olajšano, če bi nameravani dokaj širokotežno zasnovani posvet maja prihodnje leto ne pomenil konca, marveč nemara tudi konkretno spodbudo za stalna poznejša občasna srečanja, četudi ne v takem obsegu ali obliki.

* * *

Pripravljalnega sestanka, ki je bil od 15. do 17. novembra 1973 v Nabrežini, se je udeležilo okoli štirideset strokovnjakov iz Jugoslavije, Italije, Zahodne Evrope in dva iz ZDA. Čeprav so govorili tudi o marsičem, kar je bilo včasih težko povezati tudi z zelo široko zamišljeno »manjšinsko tematiko«, če to tako povprek označim, pa je vendar vsebinsko prevladovala problematika slovenske in narodnostnih manjšin.

Vsi štirje slovenski člani italijanskega pripravljalnega odbora so namreč prvi dan zasedanja imeli tematsko uglasene referate, in sicer (navajam jih po abecednem redu) Aleš Lokar o gospodarskih elementih v razvoju slovenske narodnostne skupnosti; Karel Šiškovič o nekaterih osrednjih zgodovinskih in drugih prvinah narodnostnega položaja Slovencev v Italiji; Drago Štoka je orisal kulturno fiziognomijo slovenske narodne skupnosti v Italiji; Lucijan Volk je govoril o vplivu sprememb, ki jih povzročata gospodarski in socialni razvoj na narodnostno homogenost Slovencev.

Izmed italijanskih udeležencev je razčlenjeval položaj slovenske manjšine tudi G. Valussi; ta je omenil nekatere statistične podatke o številu Slovencev v Italiji, kar je med drugim povzročilo polemični odmev na slovenski strani. Tudi sam sem se v svojem prispevku (objavljen je v nadaljevanju) zgolj delno dotaknil tega dela njegovih izvajanj. V razpravi so sodelovali tudi naši strokovnjaki iz drugih republik, in sicer (naštevam spet po abecednem redu): poslanec Leo Fusilli iz Kopra, dr. Janko Jeri iz Ljubljane, dr. Koča Jončić iz Beograda, dr. Vladimir Klemenčič iz Ljubljane, dr. Laszlo Reháč iz Subotice in dr. Gazmend Zajmi iz Prištine.

Iz osrednjega vsebinskega vidika naj opozorim, da je vendarle sicer z nekaterimi odtenci ob različnih obrazložitvah prevladalo na tem pripravljalnem (to besedo velja posebej podčrtati) srečanju prepričanje, da je predvsem od pripravljenosti in siceršnje volje tako imenovanega »večinskega naroda« odvisen položaj manjšine, da je dejanski status prizadete manjšinske skupnosti preiskusen kamen splošne demokratične zrelosti in je treba ustrezno pozornost posvetiti tako imenovani skupinski zaščiti (ne glede na različna mnenja o izvedbi le tega), kar pomeni, da je treba manjšini kot celoti zagotoviti skladen razvoj ob učinkovitih jamstvih.

Mednarodna konferenca o manjšinah od 27. do 31. maja 1974 v Trstu, na kateri pričakujejo celo tisoč kvalificiranih udeležencev, naj bi bil torej, kratko povedano, strokovni posvet o *manjšinah in z udeležbo manjšin*. Delo pa naj bi poslej potekalo v okviru treh sekcij, in sicer (to so le splošne označbe) v prvi, kulturni, kar med drugim vključuje uporabo jezika in podobno; drugi sekciji, ki naj bi obravnavala socialno ekonomsko in s tem povezane probleme, ter v tretji, ki bi razčlenjevala predvsem tako imenovane institucionalne probleme; to zajema predvsem soudeležbo prizadete manjšine od predstaviških teles do drugih področij javnega življenja. Metoda dela pa naj bi bila interdisciplinarna, kar preprosteje povedano pomeni, da bi na primer vprašanje uporabe jezika obravnavali hkrati iz pravnega, zgodovinskega in drugih vidikov.

Tudi v svojih sklepnih izjavah na tiskovni konferenci v Trstu (17. novembra 1973) je M. Zanetti opozoril, da je prišlo do tega posveta zaradi slovenske manjšine, vendar pa so še naprej ostala odprta vrata tudi za obravnavo problematike drugih vrst manjšin. To je mogoče sklepati (na voljo so le dokaj skopa časnikarska poročila) tudi po tiskovnih konferencah, ki so jih imeli predstavniki pripravljalnega odbora konec novembra in v začetku decembra leta 1973 v Londonu, Zürichu, Parizu, Bruslju, Bonu in nazadnje 6. decembra 1973 na Dunaju. Kot zadnja bi morala biti 18. decembra konferenca v Beogradu, vendar je bila preložena.

Prvi vtis (nismo imeli še možnosti skupno vsega podrobneje razčleniti) naših udeležencev, katerih delo sem v tej fazi usklajeval, je bil, da je bila obravnava kljub nekaterim odmikom stvarna in ima takó zamišljena konferenca z mednarodno udeležbo upanje na uspeh, kolikor bo ostala pri tleh realnosti in hkrati kolikor je mogoče premagala čeri abstraktnosti. Tudi »vsebinska natrpanost« ne sme biti tolikšna, da bi razvodenela pglavitno tematiko. Nikakor namreč ne smemo pozabiti, da so bila razlog za njeno sklicanje prav še odprta vprašanja narodnostne zaščite avtohtone slovenske manjšine v Italiji. Naj ob koncu še dodam, da je pobudo tržaške pokrajine zdaj uradno podprla tudi goriška pokrajina in je pokroviteljstvo nad simpozijem, ki naj bi bil konec maja 1974 v Trstu, prevzela deželna Furlanija-Juljska krajina.

Janko Jeri